INNTRYKK AV UNDERVISNING OG UNDERVISNINGSMATERIALE I NORSKE SKOLER

Oskar Mendelsohn

Oslo

I den veldige mediadebatten i 1979 omkring fjernsynsserien om Holocaust ble også jødeforfølgelsenes plass i undervisningen brakt i fokus. Det var særlig historiebøkene det var tale om. Prøver fra bøker viste at forfølgelsene ikke ble nevnt, eller at det ble gjort med bare noen få linjer, en påstand som forlagene tok til gjenmæle mot. Også i historieopplæringen ved universitetene hadde en hoppet over denne del av historien, ble det hevdet. Kirke- og undervisningsminister Kjølv Egeland fremholdt i den forbindelse at ansvaret for formidlingen hviler på lærerne. Rasismen er ikke bare et spørsmål om kunnskaper; holdningen er vel så viktig. Anti-rasismen kan ikke bare behandles som hjemmelekse.

I den forbindelse er det verdt å minne om et eldre rundskriv til skolene fra 1960 underskrevet av kirke- og undervisningsdepartementets daværende sjef, statsråd Helge Sivertsen. Det skjedde i forbindelse med hakekorssmøreriene som var kommet på mote i flere land på det tidspunktet. Det heter bl.a. i skrivet, at skolen måtte sørge for at elevene fikk kjennskap til de menneskelige tragedier som rasehat og diskriminering hadde ført til. »Alt rasehat er brot mot menneskeleg fellesskap.« I flere fag bød det seg leilighet til å vise til de ulykker raseteorier i vår tid hadde ført til i ulike land, også Norge. Spørsmålet antisemittisme og annen rasediskriminering måtte en ta opp med elevene i forbindelse med aktuelle situasjoner. Et eget avsnitt gjaldt for øvrig kristendomsundervisningen. Enkelte deler av Jesu lidelseshistorie virket sterkt på følelsene til barna og kunne tenkes å gi grobunn for slike stemninger mot jødene som det her var tale om. Tendenser i tiden gav grunn til særlig aktsomhet på dette punkt. Fem måneder tidligere hadde det norske studentersamfund i Oslo i en resolusjon anmodet Kirke- og undervisningsdepartementet om å sørge for at norsk ungdom til enhver tid fikk »kjennskap til nazismens vesen og antisemittiske metoder og virkninger og i hele tatt den filosofi som ligger til grunn for de raseforfølgelser og rasediskrimineringer som vår generasjon har vært og stadig er vitne til.«

Man har altså i mange år vært oppmerksom på spørsmålet. Men det viser seg at det ikke alltid er slik at en retter opp »unnlatelsessynder« og realiserer de ideelle krav. Og det gjelder vel fremdeles, selv etter den vekkelse som Holocaust-serien skapte. Men husk virkningene er ikke evigvarende. La oss kaste et blikk på noen av de siste utgaver av norske lærebøker i historie i den videregående skole (gymnasiet). Noe utførligere er vel fremstillingen blitt. Det oppgis således eksakte, eller tilnærmet eksakte, tall for jødeforfølgelsene i Norge. Men spørsmålet er om forbedringene er store nok. Jeg siterer først fra en lærebok på 200 sider i norsk historie etter 1870, utgitt 1977 (»Fortid og samtid« s. 123) som har to linjer om emnet: »Av nordmennene som ble sendt til Tyskland, gikk det særlig hardt ut over jødene. Halvparten av alle norske jøder ble drept i tilintetgjørelsesleirer«. Stort kortere kan det vel ikke uttrykkes. I en utgave av en annen lærebok fra samme år (Edvard Bull, nynorsk utgave) heter det: »I 1942 kom turen til jødane, og dei fekk ingen sjanse til å verge seg. Alle jødar som ikkje greidde å rømme til Sverige, vart arresterte og sende til Polen, også kvinner, spedbarn, oldingar. Av 531 menneske som vart sende den gongen, var det berre 12 som overlevde krigsåra og kom heim att.« Tallopplysningene er ikke helt korrekte. Tallet 531 gjelder »Donau«deportasjonen 26. november 1942. Det var flere, i alt

ble 760 deporterte (25 overlevde). Det skal føyes til at samme forfatter gir en langt utførligere og menneskelig følt fremstilling i sin store norgeshistorie. Mer om denne senere.

Samtidig med Holocaustdiskusjonen – i 1979 – forelå en ny utgave av »Historien i vår tid« (Kristian Moen). Det dreier seg om verdenshistorien. »Verst stillt var jødene. Ved Nürnberglovene av 1935 ble de fratatt alle statsborgerlige rettigheter. De ble utelukket fra offentlige stillinger og mange private yrker, og ble sjikanert og plaget på den mest utspekulerte måte. Utover i 1930-årene ble behandlingen av jødene stadig hardere og mer brutal, for under den andre verdenskrigen å ende som masseutryddelse i konsentrasjonsleirenes gasskamre«. Teksten er forsynt med et billede av en »arisk kvinne« og en jøde som har hatt seksuell omgang med hverandre og er stilt opp med hver sin nedsettende plakat. Den ene lyder: »Ich bin am Ort das grösste Schwein und lasse mich nur mit Juden ein.« Og jødens: »Ich nehm als Judenjunge immer nur deutsche Mädchen mit aufs Zimmer.« Billedet er forsynt med læreboksforfatterens kommentar: »Nazistene benyttet enhver metode til å plage jødene. Hva forteller dette billedet deg?« Et annet sted kan en lese at »områdene i øst var ifølge Hitler og nazistene befolket av slaviske folk og jøder, og de burde holdes nede eller helst utryddes.« En skal videre merke seg følgende: »Rettsoppgjøret med krigsforbryterne har hatt en viss psykologisk og moralsk betydning. Det er blitt slått fast som rettslig prinsipp at man ikke ustraffet kan begå forbrytelser mot et lands innbyggere, selv om det skjer i fedrelandets navn, og selv om forbrytelsen skjer på kommando av en overordnet.« Men det føyes til at mange stiller seg tvilende til betydningen av dommene over krigsforbryterne, og at de peker på at det er begått like store krigsforbrytelser av andre enn tyskere og japanere.

Så til to bøker utkommet i 1981. »Mot vår egen tid«, 1920-1945, er tittelen, (forf. Finn Holden); de dekker både verdenshistorien og norgeshistorien. Om Tyskland heter det. »Et bærende prinsipp for nazistene var raseteorien. Tyskerne og den »nordiske rase«, de blonde »ariere« var »herrefolket« og stod over alle andre raser. Jødene var et fremmedelement som skulle ut av Tyskland, dermed gav nazistene det religiøse begrepet »jøde« et rasemessig innhold. Ved Nürnberglovene 1935 ble jødene fratatt tysk statsborgerskap, ekteskap mellom jøder og »ariere« ble forbudt, jødene ble stengt ute fra en rekke yrker. Seinere mistet de andre arbeidsområder, og mange butikker og noen byer fikk skilt med »Adgang forbudt for jøder«. Jødene fikk egne pass og måtte bære synlig en gul 6-kantet stjerne, »Davidsstjernen«. I margen blir det opplyst at arier opprinnelig ble brukt om de folk som taler indiske og iranske språk. Hitler brukte begrepet om den høye, lyse »nordiske rase«. Men forfatteren nevner og andvender ikke ordet gasskammer. I avsnittet i norgeshistorien står det: »134 nordmenn omkom i tyske konsentrasjonsleirer, 366 ble henrettet. I alt ble 40.000 nordmenn arrestert og 39 ble torturert i hjel. 760 jøder kom i konsentrasjonsleir, det tilsvarte 50% af antallet i Norge, og av disse overlevde 25« Så følger en liste over bøker om leirskildringer og en del skjønnlitterære forfattere som har skildret okkupasjonsårene. Nansens dagbok »Fra dag til dag« finnes nevnt blant disse, selvfølgelig. Men boken til Herman Sachnowitz er ikke med. Den knappe fremstillingen av jødeforfølgelsene i Norge forbauser meg.

Den andre av de to bøkene fra i år er en norgeshistorie (Lars Jakob Holt). Jeg siterer hans avsnitt: »Mot slutten av krigen tok kampen nye og skjerpede former. Hele samfunnsgrupper ble arrestert og deportert til Tyskland: studentene i Oslo, offiserene, politifolkene og de norske jødene. Før krigen var det ca. 1800 jøder i Norge, av disse var ca. 300 flyktninger fra Sentral-Europa. Omtrent halvparten av jødene greide å ta seg over til Sverige. 760 ble deportert til Tyskland. 25 av disse overlevde; de andre ble myrdet i tyske gasskamre. Noen ble også likvidert i Norge«. Teksten er ledsaget av et kart som viser de stedene der norske »patrioter« var anbrakt, blant dem Auschwitz og Bergen-Belsen. »I alt 1340 nordmenn døde av sult, sykdom og mishandling, og ved henrettelser i gasskamrene.«

Så noen ord om de større historiske arbeider der studenter og lærere søker kunnskaper, vel også noen elever. Jeg har nevnt »Norges krig« I-III, som kom like etter krigen. Der finner en flere opplysninger om de norske jødene. Men i annet bind av den store tobinds norgeshistorien fra 1949 har jeg ikke funnet annet om jødene enn denne ene setningen: »Om lag 700 jøder og nesten like mange andre nordmenn kom aldri ut av konsentrasjonsleirenes helvete.« En utførligere fremstilling over to sider finner vi i bind 13 av den 15 bind store norgeshistorien fra 1960- og 70-årene. Bind 13, skrevet av pro-

fessor Edvard Bull, er fra 1979. Fremstillingen starter med følgende avsnitt:

»I norsk historie er det knapt mulig å finne større forbrytelser enn de som knytter seg til jødenes skjebne i 1942. Disse massemordene hadde en annen hensikt enn terroren ellers. De skulle ikke spre skrekk og lamme handlingsevnen hos andre enn ofrene selv. Jødene skulle utryddes som folkegruppe, og andre nordmenn behøvde ikke føle seg truet av *det*. Den fanatiske rasismen tok sin egen vei, uten »praktiske hensyn«. I Tyskland hadde jødene gjort nytte ved å tjene som syndebukker. I Norge kan det vanskelig finne annet enn ideologiske motiver for utryddelsen.«

Slik avsluttes fremstillingen:

Når vi vet hvordan det gikk, er det forbløffende at så mange lot seg arrestere. De hadde verken gått i dekning eller prøvd å flykte. Forklaringen er enkel: De kunne ikke forestille seg den virkelighet de snart kom til å oppleve. Hvem kunne ha gjort det?«

Til sammenligning vil jeg nevne at Aschehougs verdenshistorie fra 1958 hadde 23 linjer om utryddelsen af Europas jøder og 12 om oprøret i Warszawa-ghettoen.

Jeg har talt med fler historielærere og spurt om man nøyer seg med lærebøkenes opplysninger, og har – som jeg ventet – fått til svar at nok mange gjør elevene delaktige i sin kjennskap til emnet. Men hvor vanlig er det? Det er nok ikke kartlagt. Men jeg skal for å øve rettferdighet også nevne at knappheten i lærebøkenes fremstilling ikke utelukkende gjelder vårt emne. Det henger sammen med det lave timetall historieundervisningen er blitt tildelt i dagens videregående skole, og fremstillingen blir som en konsekvens av det mer, skal vi kalle det nøktern, saklig tørr. Tidligere skulle en elev levere en særopgave i gymnasiets øverste klasse. Mange har valgt jødeforfølgelsene generelt eller i Norge som emne for særoppgave eller gruppearbeid. Det kjenner jeg til gjennom henvendelser fra elever fra ulike kanter av landet, som har bedt om nødvendige opplysninger eller henvisning til relevante kilder. Men man må jo stille det spørsmål om resultatet av slike særarbeider blir tilgjengelig for klassens øvrige elever, eller bare har blitt en sak mellom læreren og den enkelte eleven. Slike henvendelser som nevnt er også kommet fra folk som driver og forsker lokalhistorie fra krigsårene og vil ha greie på de nærmere omstendigheter vedrørende jødiske skjebner knyttet til vedkommende sted.

I forbindelse med Holocaust-serien kom det fram at emnet Holocaust var tatt opp i flere klasser og elever imellom. Mange skoleelever og andre ungdommer ble intervjuet av aviser, og erklærte at hvad de nå hadde fått se, overgikk selv deres verste forestillinger. Til de bøker skoleungdommen nevnte at de hadde lest, hørte Anne Franks dagbok, som også var kjent gjennom teateroppførelser. Den spilles stadig, bl.a. på riksteaterturneer. Herman Sachnowitz' bok ble nevnt av flere. Det kan føyes til at et par aviser brakte fyldige litteraturlister over emnet. Avisene inneholdt også intervjuer og artikler om jødenes skjebne i Norge.

En støtte for undervisning i dette emne betyr Hjemmefrontmuseet i Oslo som også rommer en mindre avdeling om jødeforfølgelsene i Norge. Der er skoleklasser jevnlig på besøk, ikke bare fra Oslo-området, men fra andre kanter av landet når elever er på bytur til hovedstaden. Alt i inngangshallen blir de besøkende oppmerksom på hva som hendte jødene. Der finner de en avstøpning av medaljen fra Yad Vashem og det tilhørende diplom som ble overrakt som en kollektiv utmerkelse til dem som var med på å hjelpe jødene under krigen. Denne overrekkelsen fant sted høsten 1977. Elevene påminnes kanskje også om jødenes skjebne ved de minnetavler som finnes på skoler over elever ved skolen som lot sit liv under krigen. Det hører med til 17.-maifeiringen på skolen å samles ved minnetavlen. Menigheten i Oslo hadde umiddelbart før nasjonaldagen i år en oppringning fra en mor i skolens foreldreforening som skulle holde talen 17. mai, og ønsket nærmere opplysninger om de jøder hvis navn stod på skolens minnetavle.

Jeg nevnte nettopp Sachnowitz' bok. Lange avsnitt av den har gjentatte ganger vært lest i radioen som serie. Man må jo formode at en bok som er solgt i halvannet hundre tusen eksemplarer i Norge, også må ha funnet atskillige lesere i ungdomsalderen. Forlaget som har utgitt boken, utlyser en stilkonkurranse i emner som har tilknytning til boken. Førstepremievinneren belønnes med en reise til Israel. Konkurransen ble gjennomført første gang i 1979, og det deltok det året i alt 210 elever, av dem 130 fra ungdomsskolen, 80 fra videregående skole. De tre premierte besvarelser vitner om et høyt nivå, i hvert fall det året. Det var

forøvrig en ungdomsskoleelev som ble best. Og det har vært av betydning at noen av premievinnerne møttes til et samtaleprogram i fjernsynet.

Litteratur om Holocaust forekommer også i leseverkene som brukes i gymnasiets norskundervisning. I ett av dem (»Stemmer i tiden«) finner vi den artikkel Torgny Segerstedt skrev 4. mai 1933. Tittelen på artikkelen, »Arier«, torde fortelle oss noe. I to av leseverkene finnes dikt av Nelly Sachs, i ett av dem tre dikt gjengitt både på tysk og i norsk gjendikting. Nå er kanskje Nelly Sachs ikke alltid så lett tilgjengelig. Det kan tenkes et Wiesel-kapittel torde ha større gjennomslagskraft. Også Petter Weiss' sang om Unterscharführer Stark representerer denne emnekretsen i ett av leseverkene. En drama-klasse på en av Oslo-skolene har gitt en offentlig framføring av Weiss' tekst. En tekst av pater Hallvard Rieber-Mohn med tittelen »1 million barn« gir grunnlag for refleksjoner av forskjellige slag, også om Holocaust. En finner også en kort tekst med tittelen »Chaim. Siste brev«. Det er et farvel fra en gutt i en leir til hans foreldre – kort, gripende, oppgitt.

Chaim siste brev

Mine kjære foreldre

Om hele himmelen var papir og alle hav blekk, kunne jeg likevel ikke beskrive hvordan jeg nå lider og alt det jeg ser omkring meg.

Leiren ligger i en rydning. Fra tidlig om morgenen blir vi drevet ut i skogen for å arbeide. Føttene mine er blodige fordi de har tatt skoene fra meg. Vi arbeider hele dagen, nesten uten mat, og om natten sover vi på bakken (frakkene våre har de også tatt fra oss).

Hver natt kommer berusede soldater og slår oss med trestokker. Hele kroppen min er svart av slag og blodutredelser – lik en forkullet trestubbe. En gang imellom slenger de et par rå gulrøtter eller noen kålrabiskiver til oss. Og det er en skam å se hvordan vi slåss om hver liten bit og hvert lite blad. I forgårs stakk to gutter av, da ble vi stilt opp på rad, og hver femte i rekken ble skutt. Jeg var ikke nummer fem, men jeg vet at jeg ikke kommer levende herfra. Nå sier jeg til dere, lev vel, kjære mamma, kjære pappa, kjære søsken, og jeg gråter...

Jeg har ofte benyttet dette brevet som litterær skriftlig oppgave stilt opp mot diktet »Jødisk partisansang« av Georg Johannesen, eller dette diktet alene som tekstanalyse. Kolleger av meg har anvendt samme oppgave for sine klasser samtidig. Det er derfor jeg nevner det. Men det tør kan hende være enkeltstående tilfelle når dette er gjort, eller når jeg har fått elever i siste gymnasklasse som skal ha lest et utenlandsk verk i norsk oversettelse, til å velge Elie Wiesels »Daggry«, idet jeg har ment samtidig å kunne tilføre mine elever visse spesielle kunnskaper om jødisk kultur ut fra min jødiske bakgrunn. Men nå beveger jeg meg visst over på et svært personlig plan. Men jeg ville gjerne nevne en tekst i et leseverk for fransk som jeg vet en rekke lærere har gjennomgått og elever derfor legger opp i sitt artiumspensum. Det er et kapitel i romanen »Le Sang des Autres« av Simone de Beauvoir, en beretning om razziaene i Paris i juli 1942 før deportasjonene. Det er ikke alltid like lett å samle den fornødne interesse i en fransktime på gymnasiets reallinje, men ved gjennomgåelsen av dette stykket har jeg gang på gang kunnet konstatere at teksten griper klassen.

Også i lærebøker i religion vil en under kapitlet jødedommen finne Holocaust omtalt, det gjelder så vel i bøker for gymnasiet som i den norske utgaven av Aron Skops bok om jødedommen, som oppgis å være beregnet for ungdomsskolen (skrevet opprinnelig for bruk i Danmark). Holocaust finnes omtalt både i Skops egen tekst, som i Ragnar Kvams tekst »Polens skam« og i den oversikt boken bringer om jødenes historie i Norge med fotografier av minnesmerkene i Oslo og Trondheim over ofrene for jødeforfølgelsene i Norge.

Jeg vil nevne at det under Holocaust-debatten ble foreslått fra krigsinvalidehold i Norge at filmen »Sannheten om hakekorset« (svensk tittel: »Den blodiga tiden«) igjen burde vises for skoleungdommen. Den ble sett av mange da den ble vist første gang i 1960, blant dem mange elever, og den ble, så vidt jeg husker, innkjøpt til skolefilmsentralen. Den gav stoff til en timelang samtale i min klasse etterfulgt av en stil der filmen var et av emnene elevene kunne velge imellom. Flere utmerkede besvarelser var resultatet, en av dem av en slik kvalitet at den ble gjengitt i »Judisk Krönika«s første hefte for 1961.

Med mine 41 år i skolen har jeg erfaring for at digresjoner kan ha sin berettigelse i undervisningen, ikke minst for dette emne, hvor de

ofte vil føye seg naturlig inn i sammenhengen, for eksempel når klassen har tatt for seg en tekst der temaet er jødeforfølgelser.

Selv minnes jeg timer som lærer under krigen som kunne bli pinlige og vanskelige når man visste at det satt NS-elever i en klasse. Det hendte elever kom bort til meg og gjorde oppmerksom på at en av disse satt og noterte alt hva jeg sa, for eventuell senere bruk. Men også etter krigen har jeg vært med om en klassesituasjon som kunne bli vanskelig fordi jeg i én og samme klasse hadde en elev hvis far hadde lidd gasskammerdøden i Auschwitz og en annen elev hvis far hadde vært et fremtredende NS-medlem, og om sistnevnte families forhold til jødeforfølgelsene ble det fortalt ting som berørte meg personlig dypt. Da gjelder det å holde rett kurs. Barn skal ikke lide for foreldrenes synder.

Jeg ber om at det ikke må oppfattes som egosentrisitet når jeg trekker fram det jeg nettopp har nevnt. Men en må tale ut fra de erfaringer en selv har høstet, og dermed også ut fra hva en kan nå og hva en kanskje kan bevege andre til å gjøre.

Jeg synes nok at emnet Holocaust ikke alltid har påkalt den oppmerksomhet blant skolefolk som det burde eller i den utstrekning som jeg personlig har forventet. Mer opplysning omkring emnet burde vært formidlet i norsk skole, bl.a. for å vise de farlige konsekvenser av jødehat og av rasehat i sin alminnelighet, og for å komme videre med det som bør stå som siktemål for en lærers og skolens virksomhet: Å bidra til å skape fred og større toleranse mellom mennesker, de ulike menneskegrupper og nasjoner.

Kanskje de innlegg som vill fremkomme her på kongressen, samlet kan peke på veier en bør slå inn på. En må imidlertid være klar over at dem vi nå ved å ta opp dette emne, tilhører en generasjon for hvem den annen verdenskrig kan hende er i ferd med å blit blott og bar historie – det tør også gjelde de helt unge lærerne – mens det for mange av vår generasjon fortsatt er blødende sår, selv 40 år etter den store katastrofen. Eller er det ikke slik lenger?

La meg likevel slutte med å si at for meg som hører hjemme i et land der Henrik Wergeland fremdeles er en skikkelse som det norske folk ser opp til, og der atskillige unge fortsatt har fått lese mange av hans dikt – også det om jøden i snøstormen som ikke fikk komme inn i et kristent hus på juleaften – føles det naturlig at også det som skjedde under Holocaust, lar seg føye inn i undervisningen.